ڕێنووسی سادەی کوردی

پیتی زمانی کوردی :

مەبەست لە پیت و ، پیتی زمانی کوردی ، سەرجەم ئەو شکڵ و نیشانەگەلانەن کە لە نووسیندا و ، لە نووسینی زمانی کوردیدا پێیان دەنووسین و بە یارمەتیی ئەوان مەبەستەکانمان دێنینە سەر لاپەڕە. ئەم شکڵ و نیشانەگەلەش لاسایەکن لە پیتەکانی زمانی عەرەبی، کە ئەوانیش لە سریانی و فەنیقی و لە نووسینی(ئارامی)یەکان وەریان گرتووە. عەرەبەکان، ئێرانییەکان و کوردەکان هەر یەک بە پێی فۆن و ئاوای گوتنی زمانەکەیان، ئاڵوگۆڕێکیان بە سەر شکڵ و نیشانەگەلەکان هێناوە و پیتی زمانی خۆیانیان لێ چێ کردووە. پیتەکانی کوردی سەرجەم ، 36 دانەن ؛ بەم تەرتیبە:

ئـ ، ا ، ە ، ب ، ت ، پ ، ج ، چ ، ح ،خ ، د ، ر ، ڕ ، ز ، ژ ، س ، ش ، ع ، غ ، ف ، ڤ ، ق ، ک ، گ ، ل ، ڵ ، م ، ن ، ، و ، و ، ۆ ، وو ، هـ ، ی ، ی ، ێ ، دەنگبزوێنی نادیار(بزرۆکە).

پیتەکانی زمانی کوردی، هەروەک هەموو زمانەکانی تری ئیمڕۆیی، بە دوو دەستە دابەش دەکرێن.

1 دەنگبزێنەکان(VOWELS)

2 دەنگەکان(دەنگە چەقیوەکان) (Consonants)

الف . دەنگبزوێنەکان (VOWELS) : بۆ بزواندنی دەنگە چەقیوەکان و بۆ سازکردنی وشە دەکار دەکرێن. لە ڕاستیدا، بە یارمەتیی دەنگبزوێنەکانە کە (دەنگە چەقیوەکان) جووڵە و بزووتنیان تێدەکەوێت و دەکرێ زمان لە

دەمدا بگەڕێت و، وتن و گوتن و ئاخاوتن مسۆگەر ببێت و وشە بنووسرێت.
دەنگبزوێنەکانی زمانی کوردی بریتین لە:

1 . دەنگبزوێنی (ا)، یان ئەلفی درێژ.

2 . دەنگبزوێنی (ە)= بەرامبەر بە (فەتحە)ی عەرەبی

3 . دەنگبزوێنی (و) ، یان واوی بێ گرێ.

4 . دەنگبزوێنی (ۆ)، یان واوی کراوە = بەرامبەر بە (زەممە)ی عەرەبی.

5 . دەنگبزوێنی (وو)، یان واوی قوچاو.

6 . دەنگبزوێنی (ێ) ، یان (ێی)ی خاو= بەرامبەر بە(کەسرە)ی عەرەبی.

7 . دەنگبزوێنی (ی) ، یان (ێی)ی کرژ .

8 . دەنگبزوێنی (ی)، یان (ێی)ی سادە.

9 . دەنگبزوێنی نادیار ، یان [بزرۆکە]#

[بزروکە]، دەنگبزوێنێکی ناسک و کورتە، کە لە تیپی ئەلفبای(کوردی ـ عەرەبی) دا دیار نییە و کرمانجی ژێروو هیچ شکڵ و نیشانەیەکی بۆ ئەم دەنگبزوێنە ساز نەکردووە. بەڵام کرمانجی ژووروو، کە بە تیپی لاتین دەنووسن ، ئەم نیشانەیان بۆ دەنگبزوێنی بزروکە داناوە: (i) .
ئەم وشانەمان بە هەر دوو شێوە خەت نووسیوە. هەر وەکی دەی بینن، جێی بزروکە لە تیپی (کوردی ـ عەرەبی) دا بەتاڵە . بەڵام لە نووسینی لاتینی دا بزروکە وەک دەنگبزوێنێکی سەربەخۆ لە وشەکاندا دیارە:

دەستت(Destit) ـ باڵت (litBa) ـ سارم (Sarim) ـ هاتم(Hatim)

نەبوونی تیپێکی تایبەت بۆ نیشاندانی دەنگبزوێنێک لە ڕێنووسی زمانێکدا، ئەمە دەگەیەنێت کە ئەو شێوە ئەلفبایە بۆ نووسینی ئەو زمانە ، ناتەواوە. واتە یان دەبێ نیشانەیەکی وەک ئەو نیشانەیەی کە مامۆستای هێژا، پرۆفیسۆر دوکتۆر جەمال نەبەز ، بۆی پێشنیار کردووە ، دەکار بکرێت ، یان تیپی ئەلفباکە بگۆڕدرێت.

تایبەتمەندییەکانی دەنگبزوێنی زمانی کوردی:

بۆ ناسینەوەی دەنگبزوێنەکانی کوردی و جیاکردنەوەیان لە دەنگە چەقیوەکان، دوو بنە(قاعدە)ی دیاریکراوی خوارەوە دەخەینە بەرچاو :

1 . دەنگبزوێنەکانی زمانی کوردی(لە تیپی ئەلفوبێی کوردی ـ عەرەبی) دا ، قەت ناکەونە سەرەتای وشە. واتە بەم شێوە خەتەی کە ئێستا پێی دەنووسین ، هیچ دەنگبزوێنێک لە سەرەتای هیچ وشەیەک دا خۆی نانوێنێت. بەڵام تیپی لاتینی کوردی لەم بنەیە(قاعدە) پەیڕەوی ناکات.

بۆ وێنە، لە نووسینی وشەی (ئازاد) دا، یەکەم پیت، دەنگی چەقیوی(ئـ)یە و دوای ئەم پیتە چەقیوە، دەنگبزوێنی ئەلفی درێژی(ا) دێت و پێکەوە دەنگی (ئـا) پێک دێنن. لەحاڵێکدا بۆ نووسینی وشەی ئازاد بە تیپی لاتین ، یەکجێ و لە دەسپێکدا دەنگبزوێنی(A) دێت و وشەی (Azad)ی پێ دەنووسرێت.

2 . لە نووسینی کوردیدا، قەت دوو دەنگبزوێن پێکەوە و شان بە شانی یەک، لە یەک وشە دا نایەن.

ئەگەر دەنگە چەقیوەکانی کوردی (Consonants) بە (C) و دەنگبزوێنەکان(VOWELS) بە(V)نیشان بدەین، فورمولی دەنگ و دەنگبزوێنەکانی ئەم وشانەی خوارەوە بەم تەرتیبە دەبن:

دۆ	V+C	(دەنگ + دەنگبزوێن)
باش	C+V+C	(دەنگ + دەنگبزوێن + دەنگ)
بەفر	C+V+C+V+C	(دەنگ + دەنگبزوێن + دەنگ + بزروکە+ دەنگ)
کورسی	V+C+C+V+C	(دەنگ + دەنگبزوێن + دەنگ + دەنگ + دەنگبزوێن)
پارسان	C+V+C+C+V+C	(دەنگ + دەنگبزوێن + دەنگ + دەنگبزوێن + دەنگ)
کۆتر	C+V+C+V+C	(دەنگ + دەنگبزوێن + دەنگ + بزروکە + دەنگ)
ئاسۆ	V+C+V+C	(دەنگ + دەنگبزوێن + دەنگ + دەنگبزوێن)
سارم	C+ V+ C+ V+ C	(دەنگ+ دەنگبزوێن + دەنگ + بزروکە + دەنگ)

پێناسەی دەنگبزوێنەکان:

1 . دەنگبزوێنی (ا)، یان ئەلفی درێژ:

گەلێ کەس لە کاتی هاوێژ(تەلەفوز)ی دەنگبزوێنی(ا)دا، یەکجی دەڵێن (ئا) ؛ کە ئەمە هەڵەیە. لە ڕاستیدا هاوێژی بێ هەڵەی ئەم دەنگبزوێنە بەمجۆرەیە کە لێوەکان بە تەواوی دەکرێنەوە و زمان بە ژێر تەختی خوارەوەی خۆیەوە دەنووسێ. ئەوسا لە قورگەوە، دەگەڵ دەردانی پشوو، دەنگێک بە چەشنی دەنگی مروقی لاڵ لە دەم دێتە دەر.

ئەم دەنگبزوێنە هەر بەس یەک جۆری هەیە، ئەویش ئەمەیە: (ا).

لە نووسینی کوردی ، بە ئەلفوبێی تیپی (کوردی ـ عەرەبی) ، ئەم دەنگبزوێنە قەت لە دەسپێک و لە سەرەتای وشە دا نایە . جێگای ئەم دەنگبزوێنە، نێوەڕاست و ئاخری وشەیە. ئەم دەنگبزوێنە و هەر پیتێکی تر کە کلکدار نەبن و کلکیان نەکەوتبێتە سەر (خەتی زەمینە)# ، خۆیان لە خۆیاندا ئەم توانایەیان نییە لە دەسپێکی وشەدا بە پیتی دیکەوە بلکێن، بەڵام پیتە بێ کلکەکان دەتوانن بە کلکی پیتە کلکدارەکانی بەر لە خۆیانەوە بلکێن. بۆ نموونە ئەم پیتانە کلکدار نین و لە سەر خەتی زەمینە ڕانەکشاون:(ر . و . ا . د . ز . ژ . وو . ە . ڕ .)، کەواتە هیچکامیان ئەو توانایەیان نییە بە پیتی دوای خۆیانەوە بلکێن. بەڵام هەموو ئەو دەنگانەی کە کلکدارن و کلکیان لە سەر خەتی زەمینە دا ڕاکشاوە ، دەتوانن بەم بێ کلکانەوە بلکێن. بۆ وێنەوە :

بەراز ، زمان ، هەنار ، ساوا ، دارا ، ئاواز ...

(مەبەست لە خەتی زەمینە ئەو هێڵە ئاسۆییانەن کە لە لاپەڕە خەت دارەکان دا ڕەسم دەکرێن بۆ ڕێک نووسین لە سەر لاپەڕەکەدا).

2 . دەنگبزوێنی (ە) ـ هێی کز :

ئەم دەنگبزوێنە هاوتا و هاودەنگی (فەتحە)ی زمانی عەرەبی یە. بۆ هاوێژ(تەلەفوز)ی ئەم دەنگبزوێنەش، هەر ئەو جۆرەی کە بۆ هاوێژی (ا)

ئـەلفی درێژ گوترا، لێوەکان دەکرێنـەوە و زمان بـە ژێر تـەختی خۆیـەوە دەنووسێ و دەگەڵ دەردانـی هـەوا لـە قورگ، دەنگی ئـەم دەنگبزوێنـە لـە دەم دێتـە دەر.

جیاوازیی هاوێژی ئـەم دەنگبزوێنـە دەگەڵ هاوێژی دەنگبزوێنی (ئـەلفی درێژ) ئـەمەیە کە، لـە کاتی هاتنـە دەری دەنگی ئـەلفی درێژ لـە قورگەوە، دەنگ بۆ سـەر دەچێت و هی دەنگبزوێنـی هێی کز(ە)، دەنگ بـە خشکەیی لـە دەم دێتـە دەر.

ئـەم دەنگبزوێنـە یـەک جۆری هـەیـە . وەک :

پەل ، کـەر ، قالـە ، نالـە ، بالـە ، کـەو، مـەڕ ، نـەشمیل، دەم ، دەرد ،شۆرە ، بۆرە ، وەرە، دەوە [دەسکردێکی ئافرەتـی کوردەوارییـە لـە دێهاتـەکاندا (ڕیخ و پەینی پاتاڵ بـە ئاو دەگرنـەوە ، بـە زەبری دەست و بێڵ و قاچ خۆشی دەکەن و قالب قالب لـە بـەر هـەتاوی هاوینـی دادەنێن و ئـەوسا بۆ سووتـەمـەنـی زستان و بۆ تـەندوور، لـە قـەڵاغەکانیان دا پاشەکەوتی دەکـەن.)]

3 . دەنگبزوێنـی (ۆ) ـ واوی کراوە :

ئـەم دەنگبزوێنـە چەڵەمـەیـەکی لـە سـەرە و دەنگبزوێنێکی کراوەیـە. ئـەم دەنگبزوێنـەش یـەک چەشنـی هـەیـە . لـە وشە دا دەتوانـێ بـە پیتـی کلکداری پێش خۆیـەوە بلکێت و هەمیش دەتوانـێ بـە تـەنیا و بـە بێ لکان بـە پیتـی دیکەوە خۆ بنوێنێت. وەک :

دۆ ، درۆ، مـەڕۆ، هێرۆ، بۆق، سۆران، هـەڵۆ، بۆرانـی، نۆرە ، سۆل (پێڵاو) ...

4 . دەنگبزوێنی (و)ـ واوی بێ گرێ :

ئەم دەنگبزوێنە بێ چەڵەمەیە و دەنگەکەیشی ڕەوان و کورت و قرتاووەیە. هەر بەس یەک جۆرەی هەیە و لە وشە دا بە پیتی کلکداری پێش خۆیەوە دەلکێت و دەتوانێ بە تەنیاییش بێت. وەک دەنگی (و) لەم وشانەی خوارەوە دا :

کورد ، کورسی ، کورت ، کوردستان ، گورگ ، چەکوچ (چەکوش)، دومان ، درومان ، سوتمان ...

شایانی باسە بگوترێت کە لە بەرەی دەنگە چەقیوەکانیشدا (واو)ێکمان هەیە کە هەر بە چەشنی (واو)ی بێ گرێ دەنووسرێت و بە ڕواڵەت هیچ جیاوازییەکیان لە نێواندا نییە. هەر بۆیە گەلێک جاران بە هەڵە دەگەڵ دەنگبزوێنی (واو)ی بێ گرێ تێکەڵ دەکرێن. بەڵام ئەگەر تایبەتمەندییەکانی دەنگبزوێنی کوردی لە نووسین بە تیپی(کوردی ـ عەرەبی) دا بخەینە بەر چاو ، جیاوازیی نێوان پیتی چەقیوی(و) دەگەڵ دەنگبزوێنی (و) ، بە ئاشکرا دەردەکەوێت.

دەنگبزوێنەکان لەم شێوە نووسینەدا ئەم تایبەتمەندییانە ڕەچاو دەکەن :

1 . قەت لە سەرەتای وشە دا نایەن.

2 . قەت دوو دەنگبزوێن لە یەک وشە دا شان بەشان و پێکەوە خۆ نانوێنن.

بە پێی تایبەتمەندیی ژمارە یەک ، هیچ یەک لە (واو)ەکانی سەرەتای ئەم وشانەی ژێرەوە، دەنگبزوێن نین و پیتی چەقیون :

وشک، وانێک[لە زاراوەی موکریان، بەتایبەت خەڵکی مەهاباد ، ئەم وشەیە لە جێاتی (هین)ی زاراوەکانی تری کوردستان، دەکار دەکرێت.] ، وەرە، وەستا، واق، وەڵیو(ناوی گوندێکی نزیک بە شاری سەردەشت ـ ە). وان(ناوی شارێکی باکووری کوردستانە)، ورگ، ورد ، وشە ، ورچ.

بە پێی تایبەتمەندیی ژمارە (دوو)ش، هیچ کام لە (واو)ەکانی ئەم وشانەی ژێرەوەش ناتوانن دەنگبزوێن بن:

کاوڕ، کەو، کاوە، مەودا، ماوە، شەو، داو، سەودا، دەوە، سەوەتە، شەوە، ڕەوەدە، هەویر، زویر، داوەت، ماوەت، هەوێردە (هەوێردە ناوی باڵندەیەکی خۆش دەنگە) .

چونکە هەریەک لە (واو)ەکان لە ڕاست و چەپەوە جیرانی دەنگبزوێنانن و، دەزانین کە قەت دوو دەنگبزوێن شان بەشان و پێکەوە لە یەک وشە دا خۆ نانوێنن.

5 . دەنگبزوێنی (وو) ـ واوی قووچاو.

دەنگبزوێنێکە یەک چەشنی هەیە. دەنگەکەی بە قەدرایە دوو (واو)ی بێ گرێ کێشدار و کێشراوەوەیە. ئەم دەنگبزوێنەش دەتوانێ بە پیتی کلکداری بەر لە خۆیەوە بلکێت و هەمیش دەتوانێ بە تەنیا بێت. وەک :

دوو ، زوو ، خوو ، سوور ، توور ، پوور ، دوور ، سنوور ، خاپوور ، کووڕ ، ئەستوور ، شەیپوور...

6 . دەنگبزوێنی (یـ ، ی)ی کرژ :

دەنگبزوێنێکە چەشنی گەورە و بچکۆڵەی هەیە. گەورەکەی بێ کلک و بێ خاڵە . چەشنی گەوەرەکەی لە وشەدا بە پیتی کلکداری بەر لە خۆیەوە دەلکێت و دەتوانێ بە تەنیاییش لە وشە دا بێت. بەڵام چەشنی بچکۆڵەکەی کلکدارە و دوو خاڵی لە ژێرەوە هەیە. چەشنی بچکۆڵەکەی چونکە کلکدارە ، لە بەرەوە و لە دواوە بە پیتی دیکەوە دەلکێت.

دەنگی ئەم دەنگبزوێنە قوڵ و قورسە و هەر دەڵێی دوو (ی) پێکەوە و یەکجێ لە دەم دێنە دەرێ. جاران لە چاپەمەنی و لە کتێبە

کوردییەکاندا بۆ دەکار هێنانی (ی)ی کرژ، دوو خاڵیان لە ژێرەوەی دادەنا بەمجۆرە : (ي) .

دەنگی ئەم دەنگبزوێنە لەم وشانەی خوارەوە باش دەر دەکەوێت:

سی ، عەلی ، وەلی ، دزی ، ژیر ، دیل ، پیر ، شیر ، نیر ، هەویر، پەنیر ...

7 . دەنگبزوێنی (ێ)ی خاو

دەنگی ئەم دەنگبزوێنەش بەرامبەر (کەسرە)ی زمانی عەرەبییە. بە ڕواڵەت هاو وێنەی (ی)ی گرژ دەنووسرێت، بەڵام ئەمەیان چەڵەمەیەکی لە سەرە و دەنگەکەیشی خاو و کراوەوەیە. ئەم دەنگبزوێنەش تیپی گەورە و بچووکی هەیە و هەرچی دەربارەی (ی)ی کرژ گوتمان، ئەمەش هەر ئەو تایبەتمەندییانەی هەیە. دەنگی ئەم دەنگبزوێنە لەم وشانەی ژێرەوە دەردەکەوێت:

ژێ ، جێ ، ڕێ ، پێ ، دەمەوێ ، شێر ، نێر ، مێ ، وێنە ، ئاوێنە ، هەوێن ...

[شایانی باسە بگوترێ کە هەندە وشەیەکی وەرگیراو لە زمانی جیرانەکانیش ، کە ژمارەیان زۆر نییە، چەشنە (ی)یەکی دەنگبزوێنیان تێدایە کە بە (ی)ی سادە نێودێر کراون. وەک :
وەزیر ، شیعر ، میهرەجان ، میهرەبان ، میهر ، حیزب ، میرزا ، میر ، ئەمیر ، میداد ، میترا ، میهرداد]

هەر وەها پێویستە بگوترێت کە سەرەڕای سێ دەنگبزوێنی (ی)ی گرژ ، (ێ)ی خاو و (ی)ی سادە ، لە نێو دەنگەچەقیوەکانی زمانی کوردیدا، (ی)یەکمان هەیە کە دەنگبزوێن نییە و پیتی چەقیوە. ئەم پیتە

ئەگەرچی بە دیمەن و بە ڕواڵەت وەکی (ی) دەنگبزوێن دەنووسرێت، بەڵام بە پێی ئەو تایبەتمەندییانەی کە بۆ دەنگبزوێنەکان گوتران، ئەمەیان ناتوانێ لە ڕەدەی دەنگبزوێنەکاندا جێ بگرێت و دەکەوێتە خانەی پیتە چەقیوەکانەوە. بۆ وێنە :

یار ، یازدە ، مامەیارە ، یاسەمەن ، یەک ، یۆسف ، یۆنس ، یالاوە (گوندێکی نزیک شاری بۆکانە) ، یاڵ (یالی ئەسپ... سەرپشتی شاخ و کێو)، یەکشەوە (گوندێکی نزیک شاری بۆکانە و بە عەمباری گەنم و دانەوێڵەی موکریان بە نێوبانگە.)...

ب . دەنگەکان (دەنگە چەقیوەکان) = (پیتە چەقیوەکان)

دەنگەکان ، یان دەنگە چەقیوەکان (onantsCons) ، بەو پیتانە دەگوترێ کە خۆیان لە خۆیاندا جووڵە و بزووتنیان نییە و ئەگەر دەنگبزوێنەکان نەبن ، جووڵە و بزووتن بۆ سەر و خواریان نابێت و لە ئاکامدا کەرت و سیلاب و وشەیان لێ ساز نابێت و زمان لە دەمدا ناگەڕێت. پیتە چەقیوەکان بیست و نۆ دانەن ، بەم تەرتیبە:

ئـ . ب . پ . ت . ج . چ . ح . خ . د . ر . ڕ . ز . ژ . س . ش . ع . غ . ف . ق . ڤ . ک . گ . ل . ڵ . م . ن . و . ە . ی .

شایانی باسە بگوترێت کە زمانەوانانی کورد لە سەر ڕەسەنایەتی و پێداویستیی و حاڵەتی چەندێک لەم پیتانە، لە گەڵ یەکدا بۆچوونی جیاوازیان هەیە. بۆ وێنە چەندێک لە زانایانی زمانەوانیی کورد پێیان وایە دەنگی (ح ، ع ، غ) ڕەسەنایەتیی کوردییان نییە و دەکرێ ئەم پیتانە شار بەدەر بکرێن و لە جێی ئەواندا لە سێ پیتی (هـ ، ئـ ، خ

) کەڵک وەربگیرێت. بۆ وێنە وشەی (حاواندنەوە) بکرێتە (هاواندنەوە) ، دوو وشەی (عێل و عەشیرەت) بکرێنە (ئێل و ئەشیرەت) و وشەی (غەڵەبایی) بکرێتە (خەڵەبایی) . هەروەها لە سەر دەنگی چەقیوی (ئـ)، زانایانی زمانەوانیمان هێشتا بە قەناعەتێکی یەکسانی چارەساز نەگەیشتوون. هەندێکیان دەڵێن پیتی ناوبراو (فۆنێم)ە، چەندێکیان دەڵێن (دەنگ)ە و جەماعەتێکیان دەڵێن نە دەنگە و نە فۆنێمە.

من لەم نووسراوەیەدا هەموو پیتە چەقیوەکانم بە (دەنگ)و دەنگدارەکانیشم بە دەنگبزوێن ناو بردووە. لەم ڕێنووسە دا و لە کتێبۆکەی پۆلی یەکەمی سەرەتایی دا، من گوێم لە هەرای زانایانی زمانەوان قەپات کردووە و چاوم لە بۆچوونی جیاوازیان نووقاندووە. دەنگی چەقیوی(ئـ) لە زمان و ئەدەبیاتی کوردیدا چ دەنگ بێت و چ فۆنێم یان هیچیان، هەروەها ئەگەر سێ دەنگی (ح ، ع ، غ) شاربەدەر کرابن و لە جێی ئەواندا سێ دەنگی (هـ ، ئـ ، خ) داندرابن، بە حوکمی ئەوەیکە لە قسەکردن و لە نووسینی باب و باپیرانمان دا هەبوون و هەر هەشن، من لە کتێبۆکەی منداڵاندا دەکارم هێناون .

دەنگەکان (پیتە چەقیوەکان)

هەروەکی گوتمان، ژمارەی بەستی گەرووییی ، یان دەنگە چەقیوەکان، بیست و نۆ دانەن. لە ژێرەوە پێناسە و تایبەتمەندییەکانی هەر بیست و نۆ دانەیان ، دانە دانە دەخەینە بەرچاو و لە سەریان دەدوێین.

دەنگی چەقیوی (ئـ) :

ئەم پیتە یەک چەشنی هەیە و گەورە و بچووکی نییە. ئەم دەنگە لە زمانی کوردی(کرمانجی خواروو)دا جێگاکەی سەرەتای وشەیە و پێش هەموو دەنگبزوێنێک دەکەوێت. چونکە پیتێکی کلکدارە، لە کلکەوە بە هەموو دەنگبزوێنەکانەوە دەلکێت . وەک :

ئـازاد ، ئـاوات، ئـەو، ئـیتر ، ئـاگر ، ئـۆگر ، ئـۆخـەی ، ئـەسرین، ئـێوارە ، ئـاش، ئـەهوورائـەمەزدە ، ئـۆردوو ، ئـەردەڵان ، ئـەرخـەیان ...

دەنگی چەقیوی (بـ . ب) :

ئـەم دەنگە دوو چەشنی گەورە و بچووکی هەیە. بچکۆڵەکەی کلکدارە و لـە کاتی دەکارهێنان لـە وشەدا، کلکەکەی دەکەوێتە سەر خـەتی ڕاخراوی سەر لاپەڕە(خـەتی زەمینە) و بـە پیتـەکانی پێش و پاش خۆیەوە دەلکێت. دەنگی چەقیوی (بـ . ب) ، دەتوانێ لـە هەموو شوێنەکانی وشەدا بـەم چوار وێنەیە خۆ بنوێنێت:

[(بـ : وەک باران) ، (ـبـ : وەک سبـەینێ) ، ـب : وەک قەڵب)
(ب : وەک کەڵەباب)]

تیپی بچکۆڵەی (بـ) دەتوانێ لـە سەرەتا و لـە نێوەڕاستی وشە دا خۆ بنوێنێت، بەڵام چەشنی گەورەکەی بێ کلکە و بەس دەتوانێ بـە تـەنیایی یان لـە ئاخری وشە دا بـە پیتی پێش خۆیەوە بلکێت. نموونە بۆ تیپی بچکۆڵەکەی : وەک

باران ، بـەران ، بۆق ، سەبر ، سێبـەر ، هەمبـەر ...

تیپی گەرووەکەی وەک :

کەباب ، باب ، قەڵب(نـاڕەسەن ، بـەدەڵ) ، دەڵب(نـاڕەسەن ، بـەدەڵ)، کەڵـەباب ،شەراب ...

دەنگی چەقیوی (پـ . پ) :

ئـەم دەنگەش لـە بنەماڵەی (بـ . ب)یە و هەرچی دەربارەی ئـەو دا گوتمان، بۆ ئـەمەیش بـە کارە. وەک :

پێڵاو ، پڵاو ، پیر ، تـەپڵ ، تـەپڵۆک ، خشپە ، خـەپە ، پـەپوولـە ، سپی ، سپڵـە، شڵپە...

قاپ ، شـەپ ، ئـەسپ ، تۆپ، گووپ ، شیپ ...

دەنگی چەقیوی (تـ . ت) :

ئەم دەنگەش لە بنەماڵەی دەنگی چەقیوی (بـ . ب) یە و هەرچی دەربارەی ئەوم دا گوتمان، بۆ ئەمەیش بەکارە. وەک :

تەرزە ، تازە، تەتەر ، تۆز ، پشتێند ، نیشتمان ، نەتەوە ، هەتاو ، دیتن ، شووشتن ...

پەت ، دەست ، لووت ، لەت ، قەت ، هەشت ، تەشت ، سەردەشت، زەرەتوشت ،شت...

دەنگی چەقیوی (جـ . ج) :

دەنگی چەقیوی (جـ . ج)، تیپی گەورە و بچووکی هەیە . بچووکەکەی خاڵدارە. خاڵەکەی دەکەوێتە ژێرەوەی. هەروەها کلکدارە و لە کاتی نووسیندا کلکی دەکەوێتە سەر (خەتی زەمینە) و بە پیتی پێش خۆی و دوای خۆیەوە دەلکێت. لە سەرەتا و نێوەڕاست وشە دا دەتوانێ جێ بگرێت. چەشنی گەورەکەی بێ کلکە و دەتوانێ لە ئاخری وشە دا بە تەنیا بێت، یان پیتێکی کلکداری تری پێوە بلکێت. وەک :

جیک جیکە،جێگا،جەواڵ،جل،

جوولەکە،جۆگە،جاو،جووچکە،هەنجیر، زنجیر، پەنجە ،مجری...

تانج، باج، گەنج ، ڕەنج ، سەرنج ، برینج (برنج)، دێو و درنج ، ساج، میرحاج...

دەنگی چەقیوی (حـ . ح) :

ئەم دەنگەش لە بنەماڵەی پیتی چەقیوی(جـ . ج)یە و هەرچی دەربارەی ئەو دا گوتمان ، بۆ ئەمەیش هەر بەکارە. وەک :

حەوت . حەیتە(زەلامی تەژەی ناقۆڵا)، قەحبە ، سەحەر ، سەحرا ، حەرام ، حەوت ، حەلوکە(بەلاڵووک)، حەوتەوانە(گوندێکە لە پەنا شاری مەهاباد)... ڕوح ، نووح ، تەماح...

دەنگی چەقیوی (خـ . خ) :

ئەم پیتەش لە بنەماڵەی پیتی چەقیوی(جـ . ج)یە و هەرچی دەربارەی ئەو دا گوتمان ، بۆ ئەمەیش هەر بەکارە. وەک :

خەزێم ، خاو ، خێڵ ، خێل ، خەرمان ، شەختە ، تەختە ، خوشک، میخەک ، سیخە ، سیخوڕ ، خەو ...

بەرخ ، شاخ ، داخ ، پەخ ، پەرداخ ،پڵتۆخ (شلەپەتە، تەوەزەل) ...

دەنگی چەقیوی (چـ . چ) :

ئەم پیتەش لە بنەماڵەی پیتی چەقیوی(جـ . ج)یە و هەرچی دەربارەی ئەو دا گوتمان ، بۆ ئەمەیش هەر بەکارە. وەک :

چاو ، چیمەن ، مەچەک ، چڵمن ، چەمچەماڵ ، چەقۆ ، چەوت ، بێچوو ، چینچک ، چەقە ، ، کەوچک(کەچک) ، کەچەڵ ، لەچەر ...

قاچ ، ماچ ، کۆچ ، ورچ ، پرچ ، چرچ ، هەڵپاچ داپاچ ، کچ ، لچ(لیچ) ...

دەنگی چەقیوی (د) :

ئەم پیتە بێ خاڵە. هەربەس یەک فۆڕمی هەیە و گەورە و بچووکی نییە.
ئەم پیتە بێ کلکە و جگە لە نۆ پیتی (ا . ر . ڕ . ز . ژ . و . ۆ . وو . ە)

هەموو پیتەکانی تری پێوە دەلکێن. پیتی چەقیوی (د)، لە هەموو شوێنێکی وشە دا دێت . وەک :

دەرزی، دەست ، بدە ، ددان ، بازدان ، مێدیا ، میزدان ، مەردان ، کورد ، مەند ، قەند ، سندە بەرد ، دەسندەخۆر ، وەردێنە ...

دەنگی چەقیوی(ر) = (ر)ی سووک :

ئەم پیتەش هەر وەکی پیتی (د)، جگە لەم نۆ پیتانە:
(ا . د . ڕ . ز . ژ . و . وو . ۆ . ە) ، هەموو پیتەکانی تری پێوە دەلکێن. ئەم پیتە چەقیوە قەت لە سەرەتای وشە دا نایە، بەڵکوو جێگاکەی نێوەڕاست و ئاخری وشەیە. وەک :

سەرباز، سەردار، ئاران، دەرزی،دەردەدار، زەرەر، زۆر، پردەباز (بەردەباز)...

دەنگی چەقیوی (ڕ) = (ڕ)ی گران :

ئەم پیتەش هەر وەکی پیتی (ر)ی سووک دەنووسرێت، بەڵام جیاوازیی ئەم دوو چەشنە پیتە لە نووسیندا ئەمەیە کە (ڕ)ی گران چەڵمەیەکی لە ژێرەوەی دا دەندرێت و، لە کاتی هاوێژ (تەلەفوز)یش داکەمێک قەڵەو و قورس و گرانترلە دەم دێتە دەر. ئەم دەنگە چەقیوەش جگە لەم نۆ پیتانە: (ا . د . ر . ز . ژ . و . وو . ۆ . ە)، هەموو پیتەکانی تری پێوە دەلکێن. دەنگبزوێنی (ڕ) ی گران بە پێچەوانەی پیتی (ر)ی سووک، لە هەموو شوێنەکانی وشە دا جێ دەگرێت. وەک :

ڕێوی ، ڕەش ، ڕزگار ، ڕەوەز ، مەڕ ، گاڕان، پاڕانەوە، پەڕەووەازە ، دڕ ، خڕ ، شەڕ ، شڕ ، باڕ ، سڕ ...

دەنگی چەقیوی (ز) :

ئەم پیتە لە بنەماڵەی (ڕ . ر .ژ)یە . لە ڕێزەی پیتە خاڵدارەکانە و خاڵەکەی دەکەوێتە سەر تەپڵی سەری. جگە لە نۆ پیتی:

(ا . د . ڕ . ر . ژ . و . وو . ۆ . ە)، هەموو پیتەکانی تری پێوە دەلکێن. ئەم پیتە دەتوانی لە هەموو شوێنەکانی وشە دا خۆ بنوێنێت. وەک :

زانا ، زیرەک ، زەمەند ، زۆرک ، دەرزی ، مزگێنی ، ڕاز ، ڕەوەز ، بەرز ، بەرەزا (یەکەمین منداڵ یان بێچوو)، بەڕەزا (گیایەکی نەرمیلەی وردیلەی زۆر جوانە، کە لە قەد و نواڵەی شاخەکانی کوردستاندا دەڕوێت)...

دەنگی چەقیوی (ژ) :

ئەم پیتە لە بنەماڵەی (ز . ڕ . ر)یە و هەرچی دەربارەی پیتی (ز) گوتمان بۆ پیتی (ژ)یش بەکارە. وەک :

ژوان ، ژەنگ ، ژیار(شارستانییەت) ، برژانگ ، گێژاو ، وێژینگ(وەنەوز) بێژینگ ، گەلاوێژ ، کەژ ، مێوژ ، گێوژ ...

دەنگی چەقیوی (سـ . س) دەنگی چەقیوی (شـ . ش) :

ئەم دوو دەنگە چەقیوە لە یەک بنەماڵەن. هەر دووکیان تیپی گەورە و بچووکیان هەیە. بچووکەکانیان کلکدارن و کلکیان دەکەوێتە سەر خەتی ڕاکشاوی سەر لاپەڕەی کاغەز(خەتی زەمینە). بەشێک لە دەنگ و دەنگبزوێنەکانیان پێوە دەلکێت و لە لای کلکەوە بە هەموو دەنگ و دەنگبزوێنەکانەوە دەلکێن. تیپی مەزنی(س) و (ش) دەتوانن لە ئاخری وشەدا بە تەنیا بێن ، یان بە پیتە کلکدارەکانەوە بلکێن. تیپی بچووکی هەر دوویان کلکدارن و خاوەنی تایبەتمەندییەکانی پیتی کلکدارن.
دەنگی(شـ. ش)ی بچووک خاڵدارە و سێ خاڵەکانی دەکەوێتە سەرەوەی.
ئەم دوو پیتە چەقیوە دەتوانن لە هەموو شوێنەکانی وشە دا، بەم چەشنە خۆ بنوێنن:

(سـ ، ـسـ ، ـس ، س) ـ (شـ ، ـشـ ، ـش ، ش)

وەک :

سارد ، گیسک ، کیسەڵ . پیس ، داس ـ شار ، مشار ، ڕیش ، مامەش (ناوی هۆزێکی مەزن و ئازای کوردە لە ناوچەی مەهاباد دا دەژین).

دەنگی چەقیوی (عـ . ع) دەنگی چەقیوی (غـ . غ) :

ئەم دوو پیتە چەقیوە لە یەک بنەماڵەن. هەر دووکیان تیپی گەورەو بچووکیان هەیە. بچووکەکانیان کلکدارن و کلکیان دەکەوێتە سەر خەتی ڕاکشاوی سەر لاپەڕەی کاغەز(خەتی زەمینە). بەشێک لە دەنگ و دەنگبزوێنەکانیان پێوە دەلکێت و لە لای کلکەوە بە هەموو دەنگ و دەنگبزوێنەکانەوە دەلکێن. تیپی مەزنی (ع) و (غ) دەتوانن لە ئاخری وشەدا بە تەنیا بێن ، یان بە پیتە کلکدارەکانەوە بلکێن.

دەنگی(غـ . غ) خاڵدارە و خاڵەکەی دەکەوێتە سەر تەپڵی سەری. ئەم دوو پیتە چەقیوە دەتوانن لە هەموو شوێنەکانی وشە ، بەم چەشنە خۆ بنوێنن:

(عـ . ـعـ . ـع . ع)ـ (غـ . ـغـ . ـغ . غ)

لە زمانی کوردیدا ژمارەی ئەو وشانەی کە ئەم دوو دەنگە چەقیوانەیان تێدا دەکار دەکرێت، کەم و دەگمەنن.

وەک : عەلی ، عەوداڵ ، عێل و عەشیرەت ، باعەی بزن و مەڕ ...

باغ ، غونچە ، لغاو ، ولاغ ، ساغ ، یەساغ ...

دەنگی چەقیوی (فـ . ف) :

ئەم دەنگە، تیپی گەورە و بچووکی هەیە. پیتێکی خاڵدارە و تاکە خاڵەکەی دەکەوێتە بان بازنە بچکۆڵەکەی سەرەتای پیتەکە. تیپی بچووکی کلکدارە و کلکی دەکەوێتە سەر خەتی زەمینە و لە هەر دووک بەرانەوە توانای پێوە لکانی پیتی تری هەیە. تیپی مەزنی ئەم دەنگە چەقیوە، لە ئاخری وشە دا بە تەنیا، یان چەسپاو بە کلکی پیتێکی ترەوە خۆ دەنوێنێت. ئەم پیتەش لە وشەی کوردیدا بەم چوار حاڵەتی ژێرەوە دەبیندرێت: (فـ . ـفـ . ـف . ف) . وەک :

فێنک ، فۆتە ، فشەدۆست ، تریفە ، تفەنگ ، گفت ، کیف ، تف ، گەف و گیف ، ساف ، کەف ، ماف ، پف...

دەنگی چەقیوی (قـ . ق) :

ئەم دەنگە چەقیوە، خاڵدارە و دوو خاڵەکەی دەکەوێتە سەر بازنە بچکۆلانەکەی دەسپێکی پیت. هەرچی دەربارەی دەنگی چەقیوی(فـ . ف) دا گوتمان ، لە بارەی دەنگی(قـ . ق)یش دا بە کارە.

وەک :

قسە ، قامک ، قاز ، بریقە ، مقەست ، چەقەڵ ، چەق چەقە(گیایەکی خۆڕستە، شیرەیەکی لە ڕیشە دێتە دەرێ، کە دەکرێ وەکی چەقە خۆش بکرێ و بجووترێ.)، عاشق، دیق ، لق ، لەق ، لاق ، ڕەق ، زەق ، تەق ...

دەنگی چەقیوی (ڤـ . ڤ) :

دەنگی چەقیوی (ڤـ . ڤ) ، پیتێکی خاڵدارە و سێ خاڵەکانی دەکەونە سەر تەپڵی سەری کەوانە بچکۆڵەکەی سەرەتای پیتەکە. ئەم پیتەش لە بنەماڵەی پیتی چەقیوی (فـ . ف)یە و هەرچی دەربارەی ئەو دا گوتمان ، بۆ ئەمەیش ڕاستە . وەک :

ڤینگە ، ڤژە، تاڤگە ، بڤە ، سولاڤ ، هەیڤ ، پەیڤ ، پێڵاڤ ، مرۆڤ ، تەڤ (بەتێکڕا، هەموو) ...

دەنگی چەقیوی (کـ . ک) ، دەنگی چەقیوی (گـ . گ):

ئەم دوو پیتە لە یەک بنەماڵەن. دووکیان تیپی گەورە و بچووکیان هەیە و بێ خاڵیشن . تیپی بچووکی هەرتکیان کلکدارن و کلکیان دەکەوێتە سەر خەتی زەمینە. لە کلکەوە بە هەموو دەنگەکانەوە دەلکێن. تیپی مەزنیان لە ئاخری وشە دا دەتوانێت هەم بە تەنیا بێت و هەمیش بە کلکی پیتێکی ترەوە بلکێت. ئەم دوو پیتە لە وشە دا بەم چوار شێوەیە دەتوانن خۆ بنوێنن: (کـ . ـکـ . ـک . ک) وەک :

کاوە ، کار ، کەم ، چکۆڵە ، تێکۆشین ، تێکوشین ، چلکاو ، مێشک ، وشک ، تاریک ، پاک ، چاک ، بووک ...

(گـ . ـگـ . ـگ . گ) . وەک :

گزگل(قەلەموونە ، عەلەشیش) گرگن(زگ زل) ، گەڵا ، هەنگاو ، پەنگر ، مێگەل ، مانگ ، ڕەنگ ، قورینگ ، سەگ ، گورگ ، ڕەگ ...

[شایانی باسە بگوترێ کە ئەگەر لە وشەیەکدا دوو پیتی چەقیوی (ک) و (گ) بکەونە پێشەوەی (ی ، ێ ، وێ)، لە زاراوەی موکریانی و هەندە ناوچەیەکی تری کوردستاندا، کاتی گوتن و خوێندنەوەی ئەو دووپیتانە

لە وشەدا، زمان لە مەلاشوو نزیک دەبێتەوە و دەنگی ئەم دوو پیتە چەقیوە تووشی گۆڕان و شێوان دێت. لە جیاتی دەنگی(ک) و (گ) ، دەنگێکی نێوان (چ) و (ج) بە گوێ دەگات. لەم حاڵەتەدا ئەم دوو دەنگە چەقیوە، (کاف)ی شێواو و (گاف)ی شێواویان پێ دەگوترێت . وەک :
کیفار، کێو، کێرد، کێم ، کێل، کیتەڵە ، کیسەڵ ، کوێر ، کیتکە (ناوی گوندێکی نزیک شاری مەهاباد)ە. گێرە و کێشە، گیا ، گێزەر ، گێل، گوێ ، گێوژ ، گیرفان ، گوێرەکە ، گوێلک ، گێلگێلە...

دەنگی چەقیوی (لـ . ل) = (لـ . ل)ی کز

دەنگی چەقیوی (ڵـ . ڵ) = (ڵـ . ڵ)ی قەڵەو

ئەم دوو پیتە لە یەک بنەماڵەن. هەردووکیان تیپی بچووک و مەزنیان هەیە و بێ خاڵن. دەنگی (ڵـ . ڵ)ی چەڵەمەدارە و چەڵەمەکەی دەکەوێتە سەرەوەی پیتەکە. بچووکەکانی هەر دووکیان کلکدارن و کلکیان لەکاتی نووسین، لە وشەدا، دەکەونە سەر خەتی زەمینە. پیتی (ڵـ . ڵ) قەڵەو لە سەرەتای وشە دا نایە ، بەڵام ئەوەی تریان لە هەموو شوێنەکانی وشە دا دێت. تیپی بچووکی ئەم پیتانە لە هەردووک بەرانەوە بە دەنگ و دەنگبزوێنەکانەوە دەلکێن. پیتی (لـ . ل) بەم چوار حاڵەتەی ژێرەوە دەتوانێ لە هەموو بەشەکانی وشە دا بێت:
(لـ . ـلـ . ـل . ل) وەک :

لۆ(گیایەکی بالابەرزی گەڵاباریکی خۆڕستە لە کوێستانەکانی کوردستاندا دەڕوێت.)، لانک(بێشکە)، لووس، لۆکە، پشیلە ، سەبیلە ، مەلە ،شیلە، کلک ، پیل(لاشان) ، دیل ، جل ، گەل ، قەل ، زل ، زەل ، مل ، گول(دووزام= نەخۆشینێکی خەمبارانەیە). ...

پیتی(ڵـ . ڵ)ی قەڵەو ، هەر بەم سێ حاڵەتەی ژێرەوە لە وشەدا خۆ دەنوێنێت: (ـڵـ . ـڵ . ڵ) وەک : کەڵەگەت ، بەلاڵووک ، ئاڵۆز ، گڵ

، شتڵ ، چقڵ ، چەقەڵ ، دڵ ، گوڵ ، تاڵ ، ماڵ ، منداڵ ، شەماڵ ، گەواڵ...

دەنگی چەقیوی (مـ . م) :

ئەم دەنگە دوو تیپی گەورە و بچووکی هەیە. پیتێکی بێ خاڵە.
بچووکەکەی کلکدارە و هەر وەک هەموو پیتە کلکدارەکان دەتوانی بە پیتەکانی ترەوە بچەسپێت. تیپە گەورەکەی لەئاخری وشە دا دێت. تیپە گەورەکەی، لە وشەی کوردیدا دەتوانێ بە دەنگ و دەنگبزوێنە کلکدارەکانەوە بلکێت و هەمیش دەتوانێ بە تەنیا بێت. ئەم دەنگە لە وشەی کوردیدا بەم چوار حاڵەتانە دا خۆی نیشان دەدات:

(مـ . ـمـ . ـم . م) وەک :

مار ، مشک ، مانگ ، هێمن ، سمێڵ ، سمۆرە، جاجم ، کەریم، نم ، زەلام، تەم ، شەم...

دەنگی چەقیوی (نـ . ن):

ئەم دەنگە دوو تیپی گەورە و بچووکی هەیە. پیتێکی خاڵدارە و خاڵەکەی دەکەوێتە نێو زگی پیتەکەوە. بچووکەکەی کلکدارە و هەر وەک هەموو پیتە کلکدارەکان دەتوانی بە پیتەکانی ترەوە بچەسپێت. تیپە گەورەکەی بێ کلکە و لەئاخری وشە دا دێت. تیپە گەورەکەی، لە وشەی کوردیدا دەتوانێ بە دەنگ و دەنگبزوێنە کلکدارەکانەوە بلکێت و هەمیش دەتوانێ بە تەنیا بێت. ئەم دەنگە لە وشەی کوردیدا بەم چوار حاڵەتانە دا خۆی نیشان دەدات:

(نـ. ـنـ . ـن . ن) وەک :

نان، نەرم، ناو، بڵند، بناوان، گزنگ، گرگن، چڵمن، نەوسن، بزن، بەران، شوان، گاوان...

دەنگی چەقیوی (هـ)ی سادە:

ئەم دەنگە لە ئاخافتن و نووسینی زمانی کوردی دا زۆر کەمە و بە دەگمەن بە کار دێت. ئەم پیتە لە وشەی کوردیدا بەم دوو وێنەیە دێت و لە هەموو شوێنەکانی وشەدا خۆ دەنوێنێت: (هـ . ـهـ)

وەک :

هێمن، هاوڕێ، هەنار، هەنجیرـ گوناهـ ، نـهێنی، کەلـهوڕ، زمـهەر، بەهار، دەهۆڵ، سەهۆڵ ، مەهاباد ...

وشە لە زمانی کوردیدا

وشەی خاوەن مانای زمانی کوردی بە پێی ژمارەی ئەو گشتە دەنگ و دەنگبزوێنانەی کە تێیدا دەکار دەچێت ، دەبێتە خاوەنی مووزیک و هەوا و ئاهەنگێک ، کە ئێمە لێرەدا پێی دەڵێین: کەرت، یان(سیلاب).
بۆ وێنە ئەگەر سەیری ئەم وشەگەلەی خوارەوە بکەین و لە باری ئاهەنگ و مووزیکەو پێکەوە هەڵیان سەنگێنین، بۆمان دەر دەکەوێت کە زیادی و کەمیی ژمارەی دەنگ و دەنگبزوێنەکانە کە لە وشەی کوردی دا دەبنە هۆی وەدی هاتنی مووزیکی وتن و ئاخاوتن.

1(دۆ) ... 2 (هێدی)... 3 (بەردەپان)... 4 (سەربازخانە)...
5(شەمشەمەکوێرە)...

1. دۆ = [دەنگ + دەنگبزوێن]

2. هێدی = [دەنگ + دەنگبزوێن + دەنگ + دەنگبزوێن]

3. بەردەپان = [دەنگ + دەنگبزوێن + دەنگ + دەنگ + دەنگبزوێن + دەنگ + دەنگبزوێن + دەنگ]

4. سەربازخانە = [دەنگ + دەنگبزوێن+ دەنگ + دەنگ + دەنگبزوێن + دەنگ + دەنگ + دەنگبزوێن + دەنگ + دەنگبزوێن]

5. شەمشەمەکوێرە = [دەنگ + دەنگبزوێن+ دەنگ+ دەنگ + دەنگبزوێن + دەنگ + دەنگبزوێن + دەنگ + دەنگ + دەنگبزوێن + دەنگ + دەنگبزوێن]

نموونەی فورمولی دەنگ و دەنگبزوێنەکانی وشەگەلەکەی سەروو :

1. دۆ =CV

2. هێدی = CVCV

3. بەردەپان = CVCCVCVC

4. سەربازخانە = CVCCVCCVCV

5. شەمشەمەکوێرە =CVCCVCVCCVCV

1ـ دۆ = وشەی (دۆ) لە دەنگی چەقیوی(د) و دەنگبزوێنی (ۆ)ی قەڵەو ساز بووە. ئەم وشەیە ئەوەندە کورتە ، کە ئەگەر دەستێکمان بەرز بکەینەوە و هاوکات دەگەڵ گوتنی وشەی(دۆ) ، دەستەکەمان بخەینە خوارەوە ، گوتنی وشەی (دۆ) و هاتنەخوارەوەی دەستەکمان هاوکات دەبن. هەر وشەیەک ، کە گوتنەکەی دەگەڵ یەکجار دەست ڕاتڵەکاندنی دەست لە دەمدا کۆتایی بێت ، دەڵێین ئەو وشەیە ، وشەیەکی یەک کەرتی یە. بۆ وێنە ئەم وشانەی خوارەوە یەک کەرتین:

ساز ، ئاو ، چاو، دار ، داو ، کەو ، مار ، کەر ، بار، شار...

2ـ هێدی : وشەی هێدی لەم ئەجزایە ساز بووە:[دەنگ، دەنگبزوێن، دەنگ ، دەنگبزوێن]. ئەگەر باڵی ڕاستمان بەرز بکەینەوە و هاوکات دەگەڵ گوتنی (هێـ) ، دەستەکەمان بخەینە خوار؛ ئەمجار دەستی چەپمان بەرز بکەینەوە و هاوکات دەگەڵ گوتنی (دی) دەستەکەمان بخەینە خوار، گوتنی وشەی هێدی دەگەڵ دوو جار دەست ڕاتڵەکاندن لە دەمدا کۆتایی پێ دێت؛ جارێک دەستی ڕاست دەگەڵ بەشی یەکەم، واتە (هێـ) و جاری دووەم دەستی چەپ دەگەڵ بەشی دووەم ، واتە (دی).

کەواتە وشەی هێدی دوو بەشە ؛ بەشی یەکەم (هێـ) ... بەشی دووەم (دی).

چەند نموونە بۆ نیشاندانی وشەی دوو کەرتی :

دیوار، دەرمان ، کاوە، کۆتر ، پەنیر ، سەرباز، سامان ، دارا، ئاوات...

3ـ بەردەپان : وشەی بەردەپان لە سێ کەرتی [بەر]، [دە] ، [پان] ساز بووە. بۆ هەر بەشەی وشەی بەردەپان، سێ جاران باسک دەبەینە سەر و دەیخەینەوە خوار. جاری یەکەم دەگەڵ[بەر]، جاری دووەم دەگەڵ[دە] و جاری سێ دەگەڵ [پان].

بەشی یەکەمی وشەی بەردەپان، واتە[بەر] لە دەنگی (بـ)ی بچووک و دەنگبزوێنی(ە) و دەنگی (ر)ی سووک، ساز بووە.

بەشی دووی وشەی بەردەپان، واتە [دە]،لە دەنگی (د) و دەنگبزوێنی(ە)پێک هاتووە.

بەشی سێی وشەی بەردەپان، واتە[پان] لەم ئەجزایە پێک هاتووە: دەنگی[پـ]ی بچووک، دەنگبزوێنی (ا) و دەنگی (ن)ی گەورە ساز بووە.
چەند نموونە وشەی دوو کەرتی:

دەوەرێ ، دەزگرە(دەستگرە)، مەهاباد، چەمچەماڵ، مەولەوی، دیوەخان

4ـ سەربازخانە : وشەی (سەربازخانە) پێکهاتەی ئەم چوار کەرتانەی خوارەوەیە و هەر کەرتەیش لەم ئەجزایە پێک هاتووە:

. [سەر]= 1. دەنگی (س) بچووک، دەنگبزوێنی(ە)، دەنگی(ر)ی سووک.

..[باز] = 2 . دەنگی(ب)ی بچووک، دەنگبزوێنی(ا)، دەنگی (ز).

...[خا]=3 . دەنگی(خ)ی بچووک، دەنگبزوێنی (ا).

....[نە] 4 . دەنگی(ن)ی بچووک ، دەنگبزوێنی (ە).

بۆ دابەشکردنی وشەی (سەربازخانە)، پێویستە چوارجاران دەست هەڵببڕین و، دەگەڵ هەر جارەیش، یەکێک لە بەشەکانی [سەر]، [باز] ، [خا] ، [نە] بڵێین و دەستەکەمان بخەینەوە خوار.

شەمشەمەکوێرە :وشەی شەمشەمەکوێرە، وشەیەکی لێکدراوە و پێکهاتەی دوو وشەی[(شەمشەمە) ـ (کوێرە)] یان [(شەو شەوە) ـ (کوێرە)]یە. وشەی لێکدراوی [شەمشەمەکوێرە] بە تێکڕا، وشەیەکی پێنج کەرتییە. پێنج کەرتەکانی و ئەجزای پێکهێنەری هەر کەرتی ئەم وشەیە، بەمجۆرەن:

.[شەمـ] = 1 . دەنگی(ش)ی بچووک، دەنگبزوێنی(ە)، دەنگی(مـ)ی بچووک.

..[شە] = 2 . دەنگی (ش)ی بچووک، دەنگبزوێنی (ە).

... [مە] = 3 . دەنگی (مـ)ی بچووک ، دەنگبزوێنی (ە) .

.... [کوێـ] = 4 . دەنگی(ک)ی بچووک، دەنگی چەقیوی(و)، دەنگبزوێنی(ێـ)خاو.

..... [رە] = 5 . دەنگی(ر)ی کز، دەنگبزوێنی(ە).

شایانی باسە بگوترێ کە ژمارەی وشەی چوارکەرتی و پێنج و شەش
کەرتی لە نووسین و ئاخاوتنی زمانی کوردی دا زۆر کەم و بە دەگمەنن.